

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

ILQAR HEYDƏR OĞLU ABDULLAYEV

**“ORTA ƏSRLƏRDƏ AZƏRBAYCANIN XARİCİ ÖLKƏLƏRLƏ
ƏLAQƏLƏRİ (FOLKLOR MATERİALLARI ƏSASINDA)**

İxtisas: 5502.01-Ümumi tarix

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün

təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2016

Dissertasiya işi BDU-nun Tarix fakültəsi Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrasında yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər:

Əməkdar elm xadimi, Dövlət mükafatı laureatı,

AMEA – nın müxbir üzvü, professor

Y.M. Mahmudov

Rəsmi opponentlər:

Tarix üzrə elmlər doktoru, professor

A.B.Baxşəliyev

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru

F. Q. Namazova

**Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ümumi tarix kafedrası**

Müdafiə «___»_____ 2016-cı il saat _____ Bakı Dövlət Universiteti Tarix fakültəsinin nəzdində yaradılmış tarix üzrə elmlər doktoru və tarix üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.161 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1148, Bakı şəh., Z.Xəlilov küç.,23

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq olar

Avtoreferat «___»_____ 2016-cı ildə göndərilmişdir

**Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
tarix üzrə elmlər doktoru, professor**

S.Y. Süleymanova

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Problemin elmi aktuallığı. Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələrinin xalq ədəbiyyatında əksinin tədqiqi, vətənimizin bir çox ölkələrlə müxtəlif səpkili əlaqələrinin folklorda təzahürünün araşdırılması böyük elmi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, müstəqillik yollarında inamlı addımlarla irəliləyən Azərbaycan hələ qədim zamanlardan strateji cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edən yolların qovşağında yerləşmişdir. Təbii ki, bu baxımdan Azərbaycan orta əsrlər dövründə də müxtəlif ölkələrin, güc mərkəzlərinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Sənətkarlığın dulusculuq, dabbaqlıq, misgərlik, dülgərlik, toxuculuq, şüşə məmulatları istehsalı və s. kimi mühüm sahələrində çalışan sənətkarların hazırladıqları məhsullarla da Azərbaycan bütün orta əsrlər dövründə digər ölkələrin diqqətini cəlb etmişdir.

Azərbaycan həm də tədqiq edilən dövrdə müxtəlif xarici ölkələrlə ticarətdə tranzit ölkə rolunu oynamışdır. Belə ki, həm Şərqdən Qərbə uzanan “Böyük ipək yolu”nun, həm də Şimaldan Cənuba və əksinə gedən ticarət yolunun üstündə yerləşməsi Azərbaycanın rol və əhəmiyyətini xeyli artırır.

Azərbaycanın orta əsrlərdə xarici ölkələrlə əlaqələri tarixçilərimiz tərəfindən tədqiq edilərək xeyli dərəcədə öyrənilmişdir. Lakin qədim və zəngin tariximiz folklorumuzda - aşiq yaradıcılığında, atalar sözlərində, bayatı və dastanlarda, eləcə də mif və nağıllarda da xeyli dərəcədə öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan təbiidir ki, orta əsrlər dövründə Azərbaycanın xarici ölkələrlə iqtisadi, siyasi, ticarət, mədəni və s. sahələrdə olmuş əlaqələrinin öyrənilməsində şifahi xalq ədəbiyyatının-folklorun çox böyük rolu vardır. Belə ki, şifahi xalq ədəbiyyatının müxtəlif sahələrini tədqiq edərkən onlarla bir çox başqa xalqlarda yaranmış müvafiq folklor sahələri arasında oxşarlıq, eynilik, diqqəti cəlb edir. Təbiidir ki, bu dərəcədə oxşarlıqlar təsadüfi ola bilməzdi və bu faktın özü də bilavasitə xalqımızın digər ölkələrlə əlaqələrinin təzahürüdür. Folklorun yuxarıda qeyd edilən sahələrinin daha dərinlən tədqiqi, öyrənilməsi bu əlaqələrin kölgədə qalmış səhifələri üzərinə də işıq salaraq onları aydınlaşdırmağa kömək edəcəkdir.

Zəngin yaradıcı təfəkkürə malik xalqımızın yaratmış olduğu miflər filoloq alimlər tərəfindən kifayət qədər tədqiq edilmişdir. Lakin bu araşdırmalarda bilavasitə Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələrinin əksi tədqiq edilmədiyindən bu məsələnin dərin təhlilə ehtiyacı vardır.

Göstərilməlidir ki, atalar sözü və bayatılar ayrı-ayrılıqda filoloq alimlər tərəfindən kifayət qədər toplanıb tədqiq edilsə də, onlar xalqımızın xarici ölkələrlə əlaqələrinin təhlili müstəvisində öyrənilməmişdir. Halbuki onların bir çoxunda xarici ölkələrlə əlaqələrin təzahürü aydın görünür.

Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələrinin izləri şifahi xalq ədəbiyyatının digər sahələrində - nağıllarda, aşiq poeziyası və dastanlarda da xeyli dərəcədə öz əksini tapmışdır ki, bunlar da dissertasiyanın müvafiq bölmələrində daha dərindən tədqiq olunmuşdur. Lakin onlar da Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələrinin təhlili baxımından bu vaxta qədər tədqiq olunmamışdır.

Bütün yuxarıda göstərilənləri ümumiləşdirərək göstərmək istədik ki, milli dövlətçiliyimizin qorunub saxlanılmasında, qonşu ölkələrlə iqtisadi-siyasi, ticarət, mədəni və s. sahələrdə münasibət qurmaqda, ölkəmizin strateji mövqeyinə o dövrün ən güclü dövlətlərinin necə diqqət yetirdiyini öyrənmək üçün Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələrinin xalq ədəbiyyatında necə əks olunması problemi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və öz aktuallığı ilə seçilir.

Tədqiqatın xronoloji çərçivəsi. "Orta əsrlərdə Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri (folklor materialları əsasında)" mövzusunun xronoloji çərçivəsi əsasən- III-XVIII əsrləri əhatə edir. Belə ki, haqqında söz gedən miflərin, atalar sözlərinin, bayatıların, nağılların, aşiq yaradıcılığı və dastanların yaranması əsasən opta əsrlər dövrünə təsadüf edir. Bu baxımdan haqqında söz gedən dövrdə Azərbaycanın xarici ölkələrlə olmuş müxtəlif səpkili əlaqələrinin xalq ədəbiyyatının yuxarıda göstərilən janrlarında – necə əks olunması tədqiqat mövzusunun əsasını təşkil edir.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycanda ayrı-ayrılıqda nağıllarımız, dastanlarımız, atalar sözləri və bayatılarımız, mif və aşiq yaradıcılığı nümunələri yuxarıda göstəriləndiyi kimi kifayət qədər öyrənilib tədqiq edilmişdir. Lakin bu zəngin irs tarixi mənbə kimi, o sıradan xalqımızın xarici ölkələrlə əlaqələrinin öyrənilməsi prizmasından tədqiq edilərək elmi dövrüyyəyə daxil edilməmişdir. Göstərilməlidir ki, hazırkı dissertasiya işi bu sahədə ilk cəhddir.

Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələrinin miflərdə əks olunmasından danışarkən göstərilməlidir ki, belə miflər «Kitabi-Dədə Qorqud»¹ dastanında, eləcə də həm respublikamızda, həm də ölkəmizdən kənarda çap olunmuş bir sıra tədqiqat əsərlərində

¹Kitabi Dədə Qorqud. Bakı,1988.

vardır.¹Lakin bu vaxta qədər onların heç birinə xalqımızın xarici ölkələrlə əlaqələri prizmasından baxılmamışdır. Məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud» dastanından məlum olur ki, Oğuzun atası öküz olmuşdur. Bu fakt şübhəsiz ki, bir çox əski xalqlar kimi azərbaycanlıların da öz soyköklərində iştirak edən soy birləşmələr və onların köklərini öz onqonlarında axtarmaları ilə, totemlə eyni kökdən olmaları inamıyla bağlıdır.

Mövzunun işlənilməsində Azərbaycanda çap olunmuş “Atalar sözü”² kitablarında verilmiş atalar sözlərindən də xeyli istifadə olunmuşdur. Lakin bu kitablardan da heç birində atalar sözləri Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri baxımından təsnifata bölünməmişdir.

Orta əsrlərdə Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri bir çox bayatılarda da öz əksini tapmışdır. Bayatılar haqqında danışarkən qeyd olunmalıdır ki, A. Məmmədovanın 1977-ci ildə çapdan çıxan və mükəmməl şəkildə tərtib olunan “Bayatılar”³ kitabı diqqəti cəlb edir. Lakin 1984-cü ildə Bakıda T.Fərzəliyev və İ. Abbasovun redaktorluğu ilə nəşr olunan “Azərbaycan bayatıları”⁴ kitabı öz əhatəliliyi və kamilliyi ilə xüsusilə fərqlənir. Lakin adları çəkilən ədəbiyyat haqqında danışarkən onların heç birində Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələrinin əks olunduğu bayatıların ayrıca fəsildə verilmədiyi xüsusilə qeyd olunmalıdır.

Orta əsrlərdə Azərbaycanın xarici ölkələrlə olmuş əlaqələri bir çox nağıllarda da bu və yaxud da digər dərəcədə öz əksini tapmışdır. Nağılların toplanılması işində M.H.Təhmasibin çox böyük xidmətləri olmuşdur. Respublikamızda bu vaxta qədər nağılların toplandığı bir neçə kitab⁵ çap olunmuşdur ki, onlarda da Azərbaycanın xarici ölkələrlə

¹Təhmasib M.H. VII əsrə qədər şifahi xalq ədəbiyyatı. “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” I c, Bakı, 1960, Paşayev S. Yaşayan əfsanələr. Bakı, 1973; Seyidov M. Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları. Bakı, 1983; Qordlevski D.K. Qaraqoyunlu. Azərbaycanı tədqiq və tədəbbö cəmiyyəti. Bakı, 1923; Зеленин Д. К. Культ онгонов в Сибири. М-Л, 1936.

²3. Atalar sözü. Bakı, 1938; Atalar sözü. Bakı, 1949; Atalar sözü.

Bakı, 1956; Atalar sözü. Bakı, 1965; Atalar sözü, Bakı, 1971; Atalar sözü. B, 1982; Atalar sözü. Bakı, 1985; Atalar sözü. Bakı, 1993; Atalar sözü. Bakı, 2004; Rzayev X. Atalar sözü, Bakı, 1992.

³ Bayatılar. Bakı, 1977;

⁴ Azərbaycan bayatıları. Bakı, 1984, s.116

⁵ Nağıllar, I c, Bakı, 1941; Nağıllar, II c, Bakı, 1942; Nağıllar. Bakı, 1948;

əlaqələrinin əks olunduğu bir çox nağıllar verilmişdir. Bu kitablar içində bir neçə dəfə çap edilən beş cildlik kitablar xüsusilə qeyd edilməlidir.

Dissertasiyanın işlənməsində aşiq yaradıcılığına da müraciət edilmişdir. Əsasən Aşiq Abbas Tufarqanlı¹, Aşiq Qurbaninin², Sarı Aşığın³ yazmış olduğu aşiq şeri nümunələrinə üstünlük verilmişdir.

Adı çəkilən aşıqların yaratmış olduqları aşiq ədəbiyyatında Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələrini özündə təcəssüm etdirən kifayət qədər şer nümunələri verilmişdir.

Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri bəzi dastanlarımızda öz təzahürünü tapmışdır. Bundan başqa məsələn, 1965 – 1972 - ci illərdə çap olunan, sonra isə təkrar çap edilən beş cildlik “Azərbaycan dastanları”⁴ kitablarının 2005 – ci ildə təkrar nəşri olmuşdur. Bundan başqa “Kitabi Dədə Qorqud”⁵və Koroğlu⁶ dastanlarında Türkiyə, Bağdad, Çin, Maçın (Hind – Çin yarımadası), Ərəbistan, Suriya, Misir, İran və s. kimi ölkələrin adları müxtəlif məsələlərlə əlaqədar dönə - dönə hallanır.

Mövzu haqqında olan tarixi ədəbiyyatdan danışılarkən ilk öncə

Azərbaycan nağılları. Bakı, 1956; Azərbaycan nağılları, I c. Bakı, 1964; Azərbaycan nağılları, II c., Bakı, 1967; Nağıllar. Bakı, 1973; Azərbaycan nağılları. Bakı, 1982; Azərbaycan nağılları. Bakı, 1985; Azərbaycan nağılları. Bakı, 1988; Azərbaycan nağılları, 5 cildə, I c, Bakı, 1960; Azərbaycan nağılları, 5 cildə, II c, Bakı, 1961; Azərbaycan nağılları, 5 cildə, III c, Bakı, 1962; Azərbaycan nağılları, 5 cildə, IV c, Bakı, 1963; Azərbaycan nağılları, 5 cildə, V c, Bakı, 1964. Azərbaycan nağılları, Yeni nəşri, 5 cildə, I c, Bakı, 2005; Azərbaycan nağılları, 5 cildə, II c, Bakı, 2005; Azərbaycan nağılları, Yeni nəşri, 5 cildə, III c, Bakı, 2005; Azərbaycan nağılları, Yeni nəşri, 5 cildə, IV c, Bakı, 2005; Azərbaycan nağılları, Yeni nəşri, 5 cildə, V c, Bakı, 2005. Azərbaycan nağılları, 5 cildə, I c, Bakı, 2002; Azərbaycan nağılları, 5 cildə, II c, Bakı, 2002; Azərbaycan nağılları, 5 cildə, III c, Bakı, 2003; Azərbaycan nağılları, 5 cildə, IV c, Bakı, 2006; Azərbaycan nağılları, 5 cildə, V c, Bakı, 2006

¹ Tufarqanlı A. 72 ser. Bakı:

² Qurbani. Bakı: 1990, s.68, Qurbani. 55 ser. Bakı: 1972

³ Telli saz ustadları. Bakı: 1964.

⁴ Azərbaycan dastanları. 5 cildə, I c, Bakı, 1965; Azərbaycan dastanları. 5 cildə, II c, Bakı, 1966; Azərbaycan dastanları. III c. Bakı, 1967; Azərbaycan dastanları. 5 cildə, IV c, Bakı, 1969; Azərbaycan dastanları. 5 cildə, V cild, Bakı, 1972; Azərbaycan dastanları. I – V cildlər, Bakı, 2005;

⁵ Kitabi Dədə Qorqud. Bakı, 1988.

⁶ Koroğlu. Bakı, 1982.

AMEA—nın müxbir üzvü Y.Mahmudovun əsərləri xüsusi olaraq qeyd edilməlidir. Belə ki, onun 1972-ci ildə çap olunmuş “Öyrənilməmiş səhifələr”¹ adlı əsərində Ağqoyunlular dövlətinin XV əsrin II yarısında Böyük Moskva knyazlığı, Venesiya respublikası, Polşa, Avstriya, Macarıstan, Çexiya, Papalıq, Burqundiya hersoqluğu, Neapol krallığı, Rodos, Kipr, Qaraman əmirliyi, Misir, Hindistan, Qızıl Orda və bir sıra digər ölkələrlə olmuş ticarət əlaqələrindən danışılır. Təbriz bazarında Hələb və Bursa vasitəsilə İtaliyadan gətirilən müxtəlif növ mahud parçaların, Şirvan, Gürcüstan, Gilan və Yəzdin xam və toxunulmuş ipəyinin, Hindistandan gətirilən nadir boyaların və ədviyyatın satılması qeyd edilir.

Y.Mahmudovun Bakıda 1977-ci ildə çapdan çıxmış “Səyyahlar Azərbaycana gəlir”² adlı kitabında müəllif tərəfindən Azərbaycanda sənətkarlıq, ticarət və mədəniyyətin yüksək səviyyədə tərəqqi etməsi, Azərbaycanın nəinki qonşu ölkələrlə, hətta uzaq qərb dövlətləri ilə də geniş miqyasda ticarət və diplomatik əlaqələr saxladığını sübut edən çoxlu miqdarda qiymətli faktlar verilmişdir.

Yaqub Mahmudovun 1985-ci ildə çapdan çıxan, 2012 – ci ildə isə təkrar nəşr edilən “Səyyahlar, kəşflər, Azərbaycan”³ adlı kitabında Qərbi Avropa səyyahları ilə yanaşı, müxtəlif şərq xalqları içərisindən çıxmış səyyahlar haqqında da geniş məlumat verilir. Burada Azərbaycanın dünyanın ən qədim sənətkarlıq və ticarət mərkəzlərindən biri olması, yurdumuzun Asiya-Avropa ticarət əlaqələrinin həyata keçirilməsi üçün çox əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi və bununla da ən qədim zamanlardan başlayaraq tacirlərin, diplomatların, bir-sözlə səyyahların diqqətini özünə cəlb etməsi faktlarla göstərilir.

Mövzuya aid tarixi ədəbiyyat içində Y. Mahmudovun “Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə əlaqələri. Ağqoyunlu dövrü (XV əsrin I yarısı):”⁴ adlı əsəri də mühüm yer tutur. Belə ki, Bakıda 1986-cı ildə çapdan çıxan, 2007 – ci ildə isə təkrar nəşr olunan bu əsərdə müəllif XV əsrin II yarısında Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə olan qarşılıqlı əlaqələrini doğuran şəraiti, Qərb ölkələri ilə olan ticarət və diplomatik əlaqələrimizi araşdırır və bunları konkret faktlarla göstərir.

Yaqub Mahmudovun Bakıda 1991-ci ildə çapdan çıxmış

¹ Mahmudov Y.M. Öyrənilməmiş səhifələr. Bakı, 1972.

² Mahmudov Y.M. Səyyahlar Azərbaycana gəlir. Bakı, 1977

³ Mahmudov Y.M. Səyyahlar, kəşflər, Azərbaycan. Bakı, 1985

⁴ Mahmudov Y. M. Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə əlaqələri. Bakı: 1986.

“Взаимоотношения государств Аккошлу и Сефевидов с западноевропейскими странами /II половина XV – начало XVII века/” kitabında da Azərbaycanın XV əsrin ortalarında Qərbi Avropa ölkələri ilə o vaxtlar olmuş əlaqələrin iqtisadi əsasları, bir sıra əlaqələrin genişləndirilməsində xarici siyasət amilinin rolu və s. kimi məsələlər geniş miqyasda işıqlandırılmışdır.¹

Y. Mahmudovun mövzuya aid kitablarından danışarkən 2005 – ci ildə çap olunmuş “Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi”² kitabını da qeyd edə bilərik. Belə ki, müəllifin e.ə. IV minilliyin sonlarından yaşadığımız günlərdə ölkəmiz ərazisində dövlət qurumlarının meydana gəlməsi və inkişafının əsas mərhələlərini şərh etdiyi bu əsərdə Ağqoyunlu, Səfəvilər və tarixin sonrakı mərhələlərində yaranmış digər dövlətlərin də vaxtında Azərbaycanın Qara dəniz və Aralıq dənizi hövzəsi ölkələrindən tutmuş uzaq İngiltərə və Skandinaviyaya qədər bir çox Avropa dövlətləri ilə iqtisadi, siyasi, ticarət və s. sahələrdə əlaqələr saxlamalarından danışılır.

Y.M. Mahmudovun 1996 – cı ildə çapdan çıxan, 2006 – cı ildə isə təkrar nəşr edilən “Azərbaycan diplomatiyası” əsəri də mövzuya ilə bağlı əsərlərdən hesab edilir. Belə ki, bu əsərdə də Azərbaycanın Ağqoyunlu, eləcə də Səfəvilər dövlətlərinin Şərq və Qərb ölkələri ilə saxladığıqları olduğu diplomatik əlaqələrdən geniş miqyasda danışılır.

Y.M. Mahmudovun 2008 – ci ildə çapdan çıxmış “Azərbaycan tarixi. Erkən intibah dövrü (IX əsrin II yarısı – XIII əsrin əvvəlləri)”³ adlı əsərini də mövzuya aid kitablardan hesab edə bilərik. Belə ki, burada da intibah dövründə azərbaycanlı sənətkarların əlindən çıxan məhsulların Şərq ölkələrindən başlamış uzaq Avropanın ticarət mərkəzlərinə qədər əlbəəl gəzməsi, tacirlərə böyük fayda gətirmələri göstərilir.

Mövzuya aid tarixi ədəbiyyatdan danışarkən S. Onullahinin⁴, S. Aşurbəylinin⁵, eləcə də M Heydərovun da ⁶ əsərləri qeyd olunmalıdır.

¹.Махмудов Я.М. Взаимоотношения государств Аккоюнлу и Сефевидов с западноевропейскими странами /II половина XV – начало XVII века/. Баку, 1991.

² Mahmudov Y.M. Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi. Bakı, 2005.

³ Mahmudov Y.M. Azərbaycan tarixi. Erkən intibah dövrü. Bakı, 2008

⁴ Onullahi S.M. XIII-XVII əsrlərdə Təbriz şəhərinin tarixi. Bakı, 1982.

⁵ Ашурбейли С. Экономические и культурные связи Азербайджана с Индией в средние века. Баку, 1990; Ашурбейли С. История города Баку. Период средневековья. Баку, 1992; Ашурбейли С. Azərbaycan Şirvanşahlar dövləti. Bakı, 1997;

⁶ Гейдаров М. Города и городское ремесло Азербайджана в XIII-XVII вв.

Belə ki, bu əsərlərdə Azərbaycanın Hindistanla, Çinlə, Rusiya ilə, Qızıl Orda ilə, habelə Rusiyanın Moskva və Sankt – Peterburq şəhərləri ilə saxladığı ticarət və iqtisadi əlaqələrdən danışılır.

Dissertasiyanın mənbə bazası. Dissertasiyanın hazırlanmasında müxtəlif mənbələrdən, monoqrafiyalardan, jurnal materiallarından və s. istifadə olunmuşdur. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Mif və əfsanələr¹

Azərbaycanda miflərdən, onların yaranmasından danışarkən göstərmək lazımdır ki, bu prosesin kökü daha qədim çağlara gedib çıxsada tam formalaşmaları əsasən orta əsrlərdə baş vermişdir. Miflər bu vaxta qədər kifayət qədər toplanılıb tədqiq edilsələr də ayrıca, xarici ölkələrlə əlaqələr müstəvisi üzərində öyrənilməmişdir. Hazırkı iş bu sahədə ilk cəhddir. Göstərməliyik ki, Azərbaycanda miflərin yığılması, sistemləşdirilərək öyrənilməsində M. Seyidovun xüsusilə böyük xidməti olmuşdur. Məsələn, onun “Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları” əsəri bu baxımdan xüsusilə fərqlənir. Belə ki, bu əsərdə müəllif nəinki təkcə Azərbaycan xalqının, eləcə də digər xalqların yaratmış olduğu mifləri də yeri gəldikcə təhlil edərək müqayisələr aparmış və maraqlı nəticələrə gəlmişdir. Göstərilməliyik ki, haqqında söz gedən kitabda Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələrini özündə əks etdirən bir çox miflər vardır.

Bu barədə danışarkən göstərməliyik ki, A. Nəbiyevin, S. Paşayevin də bu sahədə maraqlı əsərləri vardır ki, dissertasiyada yeri gəldikcə onlardan da istifadə olunmuşdur.

Atalar sözləri²

Respublikamızda atalar sözləri də kifayət qədər tədqiq edilərək

Баку, 1982; Гейдаров М. Ремесленное производство в городах Азербайджана в XVII вв. Баку, 1967; Гейдаров М. Торговля и торговые связи Азербайджана в позднем средневековье. Баку, 1999

1. Təhmasib M.H. VII əsrə qədər Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, I c, Bakı, 1960, Seyidov M. Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları. Bakı, 1983; Kitabı – Dədə Qorqud. Bakı, 1988; Nəbiyev A. El nəğmələri, xalq oyunları. Bakı, 1988, Paşayev S. Yaşayan əfsanələr. Bakı, 1973; Paşayev S. Yurdumuzun əfsanələri. Bakı, 1976

²Atalar sözü. Bakı, 1938; Atalar sözü. Bakı, 1949; Atalar sözü. Bakı, 1956; Atalar sözü. Bakı, 1965; Atalar sözü. Bakı, 1982; Atalar sözü. Bakı, 1985; Atalar sözü. Bakı, 1993; Atalar sözü. Bakı, 2004, Rzayev X. Atalar sözü. Bakı, 1972, Rzayev X. Atalar sözü. Bakı, 1962,

toplanmış və ayrıca kitab halında çap edilmişdir. Bu sahədə B. Tahirbəyovun redaktəsi ilə 1985 ci ildə çapdan çıxan kitabı xüsusilə fərqləndirmək istərdik. Belə ki, bu kitabda daha çox və rəngarəng atalar sözləri toplanmışdır. Lakin onlar ayrıca, xarici ölkələrlə əlaqələr prizmasından tədqiq edilməmişdir. Lakin bu kitablarda toplanmış atalar sözləri içində vaxtı ilə Azərbaycanın geniş miqyasda əlaqələr saxladığı müxtəlif ölkələrin adları çəkilir. Bu baxımdan hazırkı iş ilk cəhddir.

Bayatılar¹

Azərbaycanda bayatılar da bu vaxta qədər kifayət qədər yığılaraq ayrıca kitab halında çap olunmuşdur. Lakin yuxarıda göstərdiyimiz kimi, onlar ayrıca, Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri baxımından tədqiq edilməmişdir. Halbuki, bu bayatıların bir çoxunda bilavasitə Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqəsini gzdündə təcəssüm etdirən bir çox bayatılar verilmişdir. Hazırkı dissertasiya bu sahədə də ilk cəhddir. Qeyd etməliyik ki, bayatıların toplandığı kitablar arasında 1984 – cü ildə çap olunmuş kitab² xüsusilə fərqlənir. Belə ki, bu kitabda həm daha çox bayatı yığılmış, həm də onlar ayrı – ayrı fəsillərə bölünmüşdür. Ona görə də dissertasiyanın hazırlanmasında bu nəşrə daha çox üstünlük verilmişdir.

Nağıllar³

Nağılların toplanaraq tədqiq edilməsi sahəsində də kifayət qədər böyük işlər görülmüşdür. Belə ki, bu vaxta qədər nağılların toplanaraq çap edildiyi bir neçə kitabdən başqa iki dəfə demək olar ki, xalqımızın yaratmış olduğu bütün nağılların toplandığı beş cildlik “Azərbaycan nağılları” kitabları çapdan çıxmışdır. Bu kitablarda Azərbaycanın vaxtı

¹ Azərbaycan bayatıları. Bakı, 1938; Bayatılar. Bakı, 1938 Az; Bayatılar. Bakı, 1943; Bayatılar. Bakı, 1956 Bayatılar. Bakı, 1960; Bayatılar. Bakı, 1977 Bayatılar. Bakı, 1984; Azərbaycan bayatıları. Bakı, 1985; Azərbaycan bayatıları. Bakı, 2004; Azərbaycan nağılları. 5cildə, I

² Bayatılar. Bakı, 1984

³. Azərbaycan nağılları. Bakı, 1956, Azərbaycan xalq nağılları. Bakı, 1988;; Azərbaycan nağılları. Bakı, 1982; Azərbaycan nağılları, 2 cildə, I c, Bakı, 1967; Azərbaycan nağılları. 2 cildə, II c, Bakı, 1967. Azərbaycan nağılları. 5cildə, I c, Bakı, 1960; Azərbaycan nağılları, 5 cildə, IIc, Bakı, 1961, Azərbaycan nağılları, 5 cildə, IIIc, 1962, Azərbaycan nağılları, 5 cildə, IV c, Bakı, 1963, Azərbaycan nağılları, 5 cildə, V c, Bakı, 1964; Azərbaycan nağılları, 5 cildə, I c, Bakı, 2002; Azərbaycan nağılları, 5 cildə, IIc, Bakı, 2002, Azərbaycan nağılları, 5 cildə, IIIc, Bakı, 2003, Azərbaycan nağılları, 5 cildə, IV c, Bakı, 2006, Azərbaycan nağılları, 5 cildə, V c, Bakı, 2006.

ilə geniş miqyasda əlaqə saxladığı bir sıra ölkələrin adları hallansa da bu nağıllar da folklorun yuxarıdakı janrları haqqında dediyimiz kimi Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri baxımından öyrənilməmişdir.

Aşıq yaradıcılığı nümunələri¹

Azərbaycanın xarici ölkələrlə saxlamış olduğu əlaqələr aşıqlarımızın yaratmış olduğu əsərlərdə də bu və yaxud da digər dərəcədə öz əksini tapmışdır. Azərbaycanda aşıq yaradıcılığı nümunələri bu vaxta qədər bir neçə dəfə sistemli şəkildə yığılaraq kitab halında çap olunmuşdur. Bu barədə danışarkən Aşıq Abbas Tufarqanlının, Aşıq Qurbaninin, Sarı Aşığın adlarını xüsusilə qeyd edə bilərik. Lakin haqqında danışdığımız aşıq ədəbiyyatı da bu vaxta qədər Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri prizmasından ayrıca tədqiq edilməmişdir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi hazırkı dissertasiya işi bu sahədə də ilk cəhddir.

Dastanlar²

Mövzuya aid dastanlardan danışarkən deməliyik ki, əsasən orta əsrlərdə yaranmış bu xalq yaradıcılığı nümunələrində də Azərbaycanın ayrı-ayrı xarici ölkələrlə saxlamış olduğu müxtəlif səpkili əlaqələr öz təəcəssümünü tapmışdır. Lakin bu vaxta qədər ayrı – ayrı dastanlar bir neçə dəfə ayrıca kitablar şəklində çap olunsalar da onlar da xalqımızın xarici ölkələrlə saxlamış olduğu əlaqələr baxımından bu vaxta qədər tədqiq edilməmişdir.

Mövzuya aid tarixi ədəbiyyat³

¹Aşıq qoşmaları. Bakı, 1938; Aşıqlar. Bakı, 1957; Azərbaycan aşıqları: 2 cildə, II c, Bakı, 1930; Azərbaycan aşıqları və el şairləri. 2 cildə, I c, Bakı, 1983; Azərbaycan aşıq şerindən seçmələr. 2 cildə, I c, Bakı, 2005; Azərbaycan aşıqları və şair qadınları. Bakı, 1991.

²Azərbaycan dastanları. Bakı, 1977; Azərbaycan dastanları. Bakı, 1988; Azərbaycan dastanları. 2 cildə, I c, Bakı, 1961; Azərbaycan dastanları. 2 cildə, II c, Bakı, 1966; Azərbaycan dastanları. Bakı, 1988.

³Aşurbəyli S. Azərbaycan Şirvanşahlar dövləti. Bakı, 1997; Azərbaycan tarixi. Bakı, 1996; Azərbaycan tarixi. 7 cildə, II c, Bakı, 1998; Azərbaycan tarixi. 7 cildə, III c, Bakı, 1999; Bünyadov Z.M. Azərbaycan VII – IX əsrlərdə. Bakı, 1989; Bünyadov Z.M. Azərbaycan Atabəylər dövləti. Bakı, 1985; Mahmudov Y.M. Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə əlaqələri: Ağqoyunlu dövrü (XV əsrin II yarısı), Bakı: 1986; Mahmudov Y.M. Azərbaycan diplomatiyası. Bakı: 2006; Mahmudov Y. M. Azərbaycan diplomatiyası. Bakı: 1996; Mahmudov Y. M. Azərbaycan tarixi. İntibah dövrü. Bakı: 1996. Ашурбейли С. Экономические и культурные связи Азербайджана с Индией в средние века. Баку: 1990;

Mövzuya aid tarixi ədəbiyyatdan danışarkən ayrıca olaraq qeyd etməliyə ki, bu barədə Əməkdar elm xadimi, Dövlət mükafatı layeratı, AMEA – nın müxbir üzvü, professor Y.M. Mahmudovun bir sıra qiymətli əsərləri vardır. Onların əksəriyyəti haqqında mövzunun öyrənilmə səviyyəsi bölməsində danışıldığından bir daha təkrara lüzum bilmirik. Lakin onların bəzilərinə qeyd etməyi məqsəduyğun sayırıq Belə ki, Bakıda onun 1986 – cı ildə Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə əlaqələri: Ağqoyunlu dövrü (XV əsrin II yarısı), Yenə onun Bakıda 2006 – cı ildə Azərbaycan diplomatiyası.əsərləri çapdan çıxmışdır. Yenə də Y.M. Mahmudovun 1996 – cı ildə Bakıda “Azərbaycan tarixi. İntibah dövrü”, habelə S. A. Aşurbəylinin Bakıda 1990 – cı ildə “Экономические и культурные связи Азербайджана с Индией в средние века.” Adlı əsərləri çap olunmuşdur.

Y.M. Mahmudovun əsərlərindən başqa S. Aşurbəylinin 1977 – ci ildə Bakıda çapdan çıxmış Azərbaycan Şirvanşahlar dövləti, 1996 – cı ildə Bakıda çap olunmuş “Azərbaycan tarixi”, yenə də Bakıda 1998 – ci ildə çap olunmuş 7 cildlik “Azərbaycan tarixi”.kitabının II cildi, yenə də Bakıda 1999 – cu ildə çap olunmuş 7 cildlik “Azərbaycan tarixi” kitablarının III cildini göstərə bilərik. Bundan başqa Z.M. Bünyadovun 1989 cu ildə “Azərbaycan VII – IX əsrlərdə” adlı kitabı çap olunmuşdur. Yenə də Z.M. Bünyadovun Bakıda 1985 – ci ildə “Azərbaycan Atabəylər dövləti” kitablarını göstərə bilərik.

Respublikadan kənarda çap edilən folklor və elmi-tədqiqat əsərləri¹

Göstərməliyə ki, dissertasiyanın işlənilməsi zamanı bilavasitə respublika hüdudlarından kənarda çap olunmuş ayrı – ayrı folklor nümunələrinin toplandığı kitablardan da istifadə olunmuşdur. Belə ki, bu kitablarda da Azərbaycanın xarici ölkələrlə olmuş əlaqələrinə bu və yaxud da digər dərəcədə toxunulmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. “Orta əsrlərdə Azərbaycanın

Ашурбейли С. История города Баку. Период средневековья. Баку: 1992;

¹Бартольд В.В. Очерки истории Туркменского народа. Сп б, Туркмения в 2 – х томах. Т. I, Л: 1929; Башкирский народный эпос. М: 1977; Гордлевский В.А. Избранные сочинения в 6 – ти томах. Т. I, 1960; Дьяконов И.М. Эпос о Гильгамыше, М – Л: 1961; Жирмунский В.М. Огузский героический эпос «Книга Коргута», «Книга Моего Деда Коркута» М – Л: 1962.Зеленин Д.К. Культ онгонов в Сибири. М-Л: 1936; Кверфельдт Е.К. Керамика Ближнего Востока, Л: 1947; Кононов А.Н. Родославная туркмен. Сочинения Абу – аль Газихана Хивинского, М-Л: 1958; Короглы Х.Г. Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии, Ирана и Азербайджана. М: 1983.

xarici ölkələrlə əlaqələri (folklor materialları əsasında)” mövzusunun öyrənilməsində başlıca məqsəd Azərbaycan tarixşünaslığında tədqiq olunan problemin kompleks şəkildə araşdırılması və Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələrinin xalq ədəbiyyatında necə təzahür etməsini müəyyənləşdirməkdir. Bu məqsədin gerçəkləşdirilməsi üçün müəllif aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsini məqsəduyğun hesab edir

—Azərbaycanın həm Şərqi -Yakutiya, Altay ölkəsi, Uyguristan, Misirlə, həm də Qərbi Avropa ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin miqdarında necə əks olunmasını tədqiq etmək;

—Atalar sözlərində İranla, Bağdad xilafətinə daxil olan ölkələrlə, eləcə də digər Ərəb, habelə Hind-Çin yarımadasında yerləşən ölkələrlə müxtəlif iqtisadi, siyasi, ticarət, mədəni və s. sahələrdə olmuş əlaqələr, eləcə də monqolların Azərbaycana hücumunun necə əks olunmasını araşdırmaq;

—Türkiyə, İran, Ərəb xilafəti dövründə xilafət ölkələri ilə, sonralar isə müxtəlif Ərəb dövlətləri ilə, habelə orta əsrlərdə Qərbi Avropanın ümumi bir adı—Firəngistan adlandırıldığı vaxtlarda bu ölkələrlə olmuş qarşılıqlı əlaqələrin bayatılarda necə təzahür etməsini öyrənmək;

—Azərbaycanın İranla, Çinlə, Yəmənə, Hindistanla, Firəngistanla (Avropa ilə), Əfqanıstanla, Misirlə, Suriya ilə, Ellin dünyası—Yunanıstanla, Səmərqəndlə-- yəni Özbəkistanla olmuş müxtəlif xarakterli qarşılıqlı əlaqələrinin nəqlatlarda necə əks olunmasını tədqiq etmək;

—Aşıq yaradıcılığı nümunələrində Gürcüstanla, Osmanlı Türkiyəsi ilə, İranla, Ərəb dünyası—Səudiyyə Ərəbistanı ilə, Yəmən ilə, Misirlə, Şamla (Suriya ilə), Orta Asiya ilə, Hindistanla, Çinlə, Həbəşistanla, xalqımızın ümumi bir adı—Maçın adlandırdığı Hind-Çin yarımadasında yerləşən ölkələrlə, eləcə də Yunanıstanla müxtəlif qarşılıqlı əlaqələrin necə təzahür etməsini araşdırmaq;

—Abqaz eli-Gürcüstanla, Trabzonla, Ellin dünyası—Yunanıstanla, Türkiyə ilə, Hindistanla, Orta Asiya ilə, Hələb bazarı—Suriya ilə, Qərbi Avropanın adlandırıldığı ümumi bir adı—Firəngistanla, Hind—Çin yarımadası kimi qəbul edilən Maçınla, Yəmənə, Misirlə və s. ölkələrlə olmuş müxtəlif iqtisadi, ticarət, siyasi, mədəni və s. sahələrdəki qarşılıqlı əlaqələrin dastanlarda necə təzahür etdiyini öyrənmək;

Dissertasiya işinin metodoloji əsası. Problemin tədqiqi zamanı metodoloji əsas olaraq Azərbaycanın xarici ölkələrlə olmuş müxtəlif

qarşılıqlı əlaqələrin və onların şifahi xalq yaradıcılığının müxtəlif janrlarında necə əks olunmasına kompleks yanaşma, obyektivlik və elmi nəticələr əldə etmək üçün müvafiq təhlilin aparılmasına istinad edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycanın xarici ölkələrlə-Yakutiya ilə, Altay ölkəsi ilə, Qərbi Avropa ilə, Uyğuristanla, Misirlə olan iqtisadi, ticarət, mədəni və s. sahələrdə olmuş əlaqələrinin miqfərdə necə əks olunması ilk dəfə olaraq araşdırılmasıdır.

İran, Məkkə, Bağdad xilafəti, Yəmən, eləcə də digər Ərəb, habelə Hind-Çin yarımadasında yerləşən ölkələrlə müxtəlif iqtisadi, siyasi, ticarət, mədəni və s. sahələrdə olmuş əlaqələr, eləcə də monqolların Azərbaycana hücumunun atalar sözlərində necə əks olunması ilk dəfə olaraq tədqiq edilmişdir.

İlk dəfə olaraq bayatılarda Türkiyə, İran, Ərəb xilafəti vaxtında xilafət ölkələri ilə, sonrakı dövrlərdə isə ayrı-ayrı müxtəlif Ərəb dövlətləri ilə, habelə orta əsrlərdə Qərbi Avropa ölkələrinin adının ümumi bir ad - Firəngistan adlandırıldığı dövrlərdə onunla olmuş qarşılıqlı əlaqələr öyrənilmişdir.

Nağıllarda ilk dəfə olaraq İranla, Çinlə, Yəmənle, Hindistanla, Firəngistanla (Avropa ilə), Əfqanıstanla, Misirlə, Suriyayla, Ellin dünyası- Yunanıstanla, Səmərqəndlə-yəni Özbəkistanla olmuş müxtəlif qarşılıqlı əlaqələr tədqiq edilmişdir.

İlk dəfə olaraq aşiq yaradıcılığı nümunələrində Gürcüstanla, Osmanlı Türkiyəsi ilə, İranla, Ərəb dünyası-Səudiyyə Ərəbistanı ilə, Yəmənle, Misirlə, Şamla(Suriya ilə), Orta Asiya ilə, Hindistanla, Çinlə, Həbəşistanla, xalqımız tərəfindən ümumi bir ad-Maçın adlandırılan Hind-Çin yarımadasında yerləşən ölkələrlə, eləcə də Yunanıstanla olan əlaqələrin necə əks olunması araşdırılmışdır.

Azərbaycanın Abqaz eli - Gürcüstanla, Ellin dünyası-Yunanıstanla, Türkiyə ilə, Hindistanla, Orta Asiya ilə, Hələb bazarı-Suriya ilə, Qərbi Avropanın adlandırıldığı ümumi bir ad- Firəngistanla, Hind-Çin yarımadası kimi qəbul edilən Maçınla, Yəmənle, Misirlə və s. ölkələrlə olmuş müxtəlif iqtisadi, ticarət, siyasi, mədəni sahələrdəki qarşılıqlı əlaqələrin necə əks olunması ilk dəfə tədqiq edilmişdir.

Dissertasiyanın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyanın materiallarından, müəllifin şərh və nəticələrindən “Azərbaycan tarixi” fənnindən ümumi və xüsusi kursların oxunmasında, praktiki məşğələlərin aparılmasında, dərslük və dərs vəsaitlərinin yazılmasında, habelə geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulan müxtəlif kitabların

yazılmasında istifadə edilə bilər,

Dissertasiyanın aprobasiyası. Tədqiqatın əsas məzmunu müəllif tərəfindən müxtəlif elmi jurnallarda nəşr edilmiş tezis və məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya BDU-nun Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrasında hazırlanmış və müzakirə edilərək müdafiəyə təqdim olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu. Tədqiqatın 5 paragrafdan ibarət strukturu girişdən, üç fəsildən, nəticədən və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

II. DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı və xronoloji çərçivəsi əsaslandırılmış, problemin öyrənilmə vəziyyəti araşdırılmış, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyən edilmiş, mənbə və nəzəri – metodoloji bazasının icmalı verilmişdir. Girişdə, həmçinin, əldə olunan elmi yeniliklər verilmiş, tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti göstərilmişdir.

Dissertasiyanın “Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri folklorun kiçik janrlarında” adlanan I fəslə 3 paragrafa ayrılır. I paragraf “Miflərdə əks olunmuş tarixi həqiqətlər” adlanır.

Miflərdə əks olunmuş tarixi həqiqətlər. I Fəslin I Paragrafında miflərdən danışılarkən “Kitabi – Dədə Qorqud” dastanındakı “Basat Təpəgözü öldürdüyü boyu bəyan edər” boyunda Basat haqqında olan mifik hadisə diqqəti cəlb edir. Belə ki, Basat Təpəgözlə qarşılaşarkən məlum olur ki, Basatın dünyəvi ata – anası Aruz və onun xanımıdır. Amma Təpəgöz Basatla ölüm – dirim davasına girərkən ondan kimlərdən olduğunu soruşanda aydın olur ki, onun ikinci mifik ata – anası da vardır. Bu mifik valideynlərdən ana Qaba Ağac – Dünya ağacının, ata isə qağan Aslan Günəşin rəmzidir. Digər türkdilli xalqların mifologiyasında da aslan və qurd Günəşi təmsil etmişlər. Bu fakt totemlə eyni kökdən olmaları inamı ilə əlaqədardır. O, soyların məğlubedilməz himayəçisi kimi çıxış edirdi. M.H. Təhmasibin “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər” adlı məqalələr məcmuəsinin I cildindəki Dədə - Qorqud boyları haqqında məqaləsində göstərildiyi kimi Oğuzun da atası öküzdür. Elə buradaca qeyd etmək yerinə düşərdiki, yakutlarda da qu-quşu nənə, altaylarda isə ulu əcdad Nişudunun anasının qurd totemi olması, eləcə də Aqşinin atasının qurd totemi olması

dediklərimizə yaxşı misaldır. Bütün göstərilənlər əsasən onunla izah olunur ki, Azərbaycan hələ e.ə. II əsrdən Çin və Yaxın Şərq ölkələri ilə Qərbi ölkələri arasındakı dünya ticarətinin tranzit yolunda yerləşmiş, özü də bu ölkələrlə geniş miqyasda iqtisadi, siyasi, mədəni, ticarət və s. sahələrdə əlaqələr saxlamışdır.¹

Azərbaycan ərazisində ən qədim ipək parça qalıqları Şamaxı ərazisində aşkar edilmiş I əsrə aid küp qəbirlərdə və Mingəçevirdə II əsrə aid olan katakombə qəbirlərdə tapılmışdır. Azərbaycanın özündə ipək istehsalının VII əsrdən başladığını nəzərə alsaq, bu parçaların Çin mənşəli olduğunu qəbul etməli oluruq. Çin malları karvan yolları ilə Orta Asiyadan keçməklə Xəzər dənizi sahilinə gətirilir, buradan isə dənizin o biri tayına keçməklə Kür və Rioni çayları vasitəsilə Qara dəniz sahilindəki Fasis (Poti) şəhərinə çatdırılırdı.² Çindən keçən digər ticarət yolu isə quru yolla olub Orta Asiya, İran, Atropatena Qandzaki vasitəsilə Cənubi Azərbaycandan keçirdi. Göstərməlidir ki, Qədim Şərq ölkələri, eləcə də ön Asiyadan təkcə saxsı qab-qacaq yox, həm də “Ön Asiya tipli” xəncərlər də gətirilmişdir ki, onların da qalıqları Azərbaycan ərazisində, Qızılvəngdə, Talişda, Muğanda, Gədəbəydə və s. rayonlarda tapılmışdır. Bu tapıntılar e.ə. II əsrin axırlarından etibarən Uzaq Şərqin bütün ölkələrində, habelə Qafqazda yayılmışdır.³ Bu faktları Uzaq Şərq ölkələri ilə Azərbaycan arasında olmuş müxtəlif səpkili ticarət və iqtisadi əlaqələrin təzahürü kimi qəbul edə bilərik. Belə əlaqələr isə təbii ki, miqaslarda da öz əksini tapmışdır. Aydındır ki, bu əlaqələr orta əsrlər dövründə də davam etmişdir. Bütün bu misalları nəzərdən keçirərkən yuxarıda “Kitabi Dədə Qorqud” dastanında göstərildiyi kimi, Oğuzun atasının öküz olması və bununla da bəzi əski türk xalqları kimi azərbaycanlıların da öz soyköklərində iştirak edən soy birləşmələr və birləşmələr və onların ulu babalarının köklərini öz onqonlarında axtarmalarının şahidi oluruq.

Atalar sözü və bayatılarda tarixin izləri. Azərbaycanın orta əsrlərdə xarici ölkələrlə əlaqələrinin əks olunduğu xalq ədəbiyyatı nümunələrindən biri də atalar sözləridir. Belə atalar sözlərindən bəziləri ərəblərin Azərbaycanı işğal etdikləri dövrdə yaranmış və onlarda

¹ Ашурбейли С. Экономические и культурные связи Азербайджана с Индией в средние века. Баку, 1990, с.19

² Yəni orada, s. 20

³ Ашурбейли С. Экономические и культурные связи Азербайджана с Индией в средние века. Баку, 1990, с.19

ərəblərin qəddarlığı, acgözlüyü öz əksini tapmışdır. Məsələn,

Ərəbdə aman olmaz.¹

Ərəb gəldi, vay gəldi.²

Ərəbin axsağı meydan suvarar.³

Bəzi atalar sözlərində isə islamı qəbul edənlərin Həcc ziyarətinə getmələri öz təzahürünü tapmışdır. Məsələn,

Qurd keçiyə dəyməsə

Keçi Məkkəyə gedər.⁴

Eşşək Məkkəyə getməklə Hacı olmaz.⁵

Bundan başqa məlumdur ki, Yəmən ərəbistan yarımadasının cənub qurtarağında yerləşir. Bu baxımdan təbiidir ki, Yəmən həm də Azərbaycan ərəb xilafətinin tərkibində olarkən buradan ən uzaqda yerləşən ölkələrdən biri sayılmışdır. Yəmənin Azərbaycandan belə uzaqda yerləşməsi xalqımızın yaratmış olduğu atalar sözlərində də öz əksini tapmışdır.

Qismət olsa gələr Yəməndən,

Qismət olmasa çıxar dəhəndən⁶.

Aydındır ki, burada Yəmənin adının çəkilməsi ilə həm də ilahinin qismətinin çox güclü amil olması ön plana çıxır. Yəni insanın qisməti hətta imperiyanın ən ucqar hissəsində də olsahökmən gəlib olu tapacaq. Yox, əgər qismət deyilsə hətta insan o şeyi hazır şəkildə ağzına aparanda belə ağzından (yəni dəhəndən çıxar). Yerləşməsi Yəmənin uzaq ölkə olması haqqında fikir digər atalar sözündən də bilinir.

Məsələn,

Çanağında bal olsun, Yəməndən arı gələr.⁷

Vətən hüduqları və xarici aləmin bayatılarda təsbiti.

Xalqımızın xarici ölkələrlə əlaqələri, ərəblərin Azərbaycana hücumları, buraları işğal etmələri bir sıra bayatılarımızda da öz əksini tapmışdır. Məsələn,

Ərəb gəldi pay verin,

Nə istəsə pay verin,

Ərəb qapdı fəsimi,

Su kəsdi nəfəsimi,

¹ Nəbiyev A. Azərbaycan-Özbək folklor əlaqələri. Bakı, 1978, s. 111

² Yəni orada, s. 111

³ Yəni orada, s. 112

⁴ Atalar sözü. Bakı, 1993, s. 226

⁵ Atalar sözü və məsəllər. Bakı, 1971, s. 100

⁶ Atalar sözü. Bakı, 1949, s. 67

⁷ Atalar sözü. Bakı, 2004, s. 73

Aza duran deyillər,
Gətirin tay – tay verin.¹

* * *

Gedin deyin anama
Tutsun mənim yasımı²

* * *

Nisbətən sonrakı dövrlərdə isə Azərbaycan mərkəzi Bağdad şəhəri olan Ərəb xilafətinin tərkibinə daxil olmuşdur. Bu hadisə də bir çox bayatılarımızda öz əksini tapmışdır. Məsələn,

Qarşımızda Bağdadı,
Paşa gəzər Bağdadı,
Getməz bülbül sərindən,
Gül sevdası, bağ dadı.³

Bağdadın gədikləri,
Xurmadır yedikləri,
Yarı məndən etməkdə,
Əğyarın dedikləri.⁴

Bir dövlətin tərkibində olmaq Azərbaycan və Ərəb ölkələri, eləcə də digər xalqların geniş, çox cəhətli əlaqələri üçün çox yaxşı şərait yaradırdı. Bu baxımdan təbiidir ki, Azərbaycanda yaranmış müxtəlif bayatılarda vaxtı ilə mövcud olmuş xilafət ölkələri ilə əlaqələr də öz əksini tapmışdır:

Mən aşiqəm, Qarabağ,
Şəki, Şirvan, Qarabağ,
Tehran gülüstan olsa,
Yaddan çıxmaz Qarabağ⁵

Rum mənəm, İraq mənəm,
O yanan çirəq mənəm,
Qul tək ellərə düşdüm,
Vətəndən İraq mənəm⁶

Verilən bayatı nümunələrində Tehranın, Rumun, İraqın, Rumun, Şamın, Bağdadın adlarının çəkilməsi bilavasitə Azərbaycanın bu ölkələrlə olmuş əlaqələrinə sübutdur

Dissertasiyanın II fəslə “Nağıl və rəvayətlərdə xarici əlaqələrin tarixi izləri” adlanır.

Məlum olduğu kimi Azərbaycan orta əsrlərdə Firəngistanla (yəni Avropa ilə) da geniş miqyasda müxtəlif səpkili əlaqələr saxlamışdır. Orta əsrlər dövründə isə bütün Avropa yuxarıda qeyd olunduğu kimi Firəngistan adı ilə tanınırmış. Göstərmək yerinə düşərdi ki, Azərbaycanın orta əsrlər dövründə Firəngistanla olmuş əlaqələrinin təzahür etdiyi nağıllardan biri də “Paslı qılınc” nağılıdır. Burada

¹ Azərbaycan bayatıları, Bakı, 1984, s. 7

² Bayatılar, Bakı, 1956, s. 470

³ Bayatılar, Bakı, 1977 s. 105

⁴ Bayatılar, Bakı, 1985 s. 95

⁵ Bayatılar, Bakı, 1977 s. 253

⁶ Atalar sözü. Bakı, 1960, s. 196

göstərilir ki, İsfahan vilayətində bir padşahın üç oğlu varmış.¹ Padşah öləndə vəsiyyəti edir ki, oğlanları uzaq yerlərə gedəndə bu paslı qılıncı vursunlar. Müəyyən müddətdən sonra padşah ölür. Onun böyük oğlu Əhməd padşah olur. Bir gün təzə padşah əyaləti gəzmək üçün səfərə çıxmaq istəyir. Bu vaxt ən kiçik qardaş Həsən Əhmədə məsləhət görür ki, paslı qılıncı vursun. Lakin Əhməd paslı qılıncı bəyənməyərək belinə vurmur. Qoşunla bir qədər gedəndən sonra bir qalaçaya rast gəlir. Buraya tək girib, həyətdə böyük bir hovuz görür. Soyunub çimmək istəyir. Bu vaxt qəflətən bir pəhləvan yel atın belində peyda olub, onu öldürür. Sonra isə onun yerinə Məmməd padşah olur. Bir qədər sonra Məmməd öz vilayətini gəzməyə çıxır. Əhmədin başına gələnlər eynilə Məmmədin də başına gəlir. Onu da yel qanadlı atın belində qəflətən peyda olan pəhləvan öldürür.

Sonra isə Həsən padşah olur. O da padşah olandan sonra ölkəni gəzmək istəyir. Onun da üstünə yel qanadlı atın belində bir pəhləvan hücum çəkir. Çox gərgin bir vuruşma başlanır. Uzun çəkən döyüşdən sonra Həsən qalib gəlir. Öldürmək istədikdə məlum olur ki, bu, qadın imiş. Qız Firəng padşahının qızı olduğunu bildirir.² Atasını onu ələ vermək istəyib, o isə istəməyib. Söz verib ki, kim ona qalib gəlsə, o adama ələ gedəcək. Həsən qızı almaq üçün Firəngistana yollanır. Yolda bir divə rast gəlib, onu ölümdən qurtarır. Ona görə də divə ondan ələ çəkməyib, Firəngistana onunla birlikdə gedir. Çox çətinliklərdən sonra, nəhayət ki, o, Firəng hökmdarının qızını alır. Şübhəsiz ki, bu nağılda qəhrəmanın Firəngistana səfərinin təsviri, burada nağılın azərbaycanlı qəhrəmanı Həsənin Firəngistan hökmdarının qızı ilə evlənərək qohum olması, nəticə etibarilə Firəngistanın adının dost ölkə kimi hallanması orta əsrlərdə Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə olmuş əlaqələrinin təzahürüdür.

Burada orta əsrlərdə, xüsusilə Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin, sonradan isə Səfəvilər dövründə Şah İsmayılın, Şah Abbasın hakimiyyətləri dövründə Avropa ölkələri ilə olmuş iqtisadi, siyasi və s. əlaqələr yada düşür. Məlum olduğu kimi Venetsiya hökuməti ilə danışıqlar nəticəsində 1472-ci ilin yazında Təbrizdə Osmanlı dövləti əleyhinə iki dövlət arasında hərbi ittifaq bağlandı.³ Bu koalisiya planına uyğun olaraq, 1472-ci ilin yazında Uzun Həsən Osmanlılar üzərinə

¹ Azərbaycan nağılları, Bakı, 1976, s. 51

² Yəni orada, s. 52

³ Azərbaycan tarixi, Bakı, 1994, s. 375

hücuma keçdi. Bundan başqa Şah İsmayıl Xətəinin də vaxtında Əli bəy Avropa ölkələri ilə əlaqə yaratmaq üçün müxtəlif dövlətlərin paytaxtlarında olmuş və danışıqlar aparmış,¹ Şah Abbas isə Hörmüz boğazından Portuqaliyalıları çıxarmaq üçün İngilislərdən istifadə etmişdir.

Bu baxımdan əsasən orta əsrlərdə yaranmış olan nağıllarımızda Firəngistanla – yəni Avropa ölkələri ilə olan əlaqələrimizin bəzən hətta müttəfiq kimi təzahür etməsi təbii hesab edilməlidir.

Dissertasiyanın III fəslı isə “Aşıq ədəbiyyatında tarixi əlaqələrin təzahürü” adlanır. Bu fəsil də öz növbəsində iki paraqrafa bölünür. I paraqraf “Aşıq poeziyasında xarici ölkələr haqqında təsəvvürlərin inikası adlanır. Bu paraqrafta göstərilir ki, Azərbaycanın aşıq ədəbiyyatı və aşıqlıq sənəti xalq içərisində həmişə hörmətlə qarşılanaraq yaşamış, bu gün də yaşamaqdadır. Bu baxımdan təsadüfi deyil ki, Azərbaycan aşıq sənətinin orta əsrlər dövrünə aid olan nümunələrində İranın, Misirin, Ərəbistanın, Bağdadın, Türkiyənin, Şamın, Firəngin, Çinin, Orta Asıyanın adları bu və digər dərəcədə hallanır. Təbii ki, bütün bunlar Azərbaycanın adı çəkilən ölkələrlə tam müxtəlif siyasi, iqtisadi, ticarət, mədəni və s. sahələrdə əlaqə saxlamasıyla sıx bağlıdır.

Məsələn, XV əsrdə isə Gürcüstanda hakimiyyətə gəlmiş I Aleksandr çar hakimiyyətini möhkəmləndirməyə çalışırdı və buna görə Samsxe atabəyi I İvoneyə qarşı mübarizə aparırdı. Həmin dövrlərdə gürcü çarı I Aleksandr və onun təsiri altında olan Samsxe hakimi atabəy İvone Azərbaycan Qaraqoyunlu dövlətindən asılılığı qəbul edir və illik bac verməyə məcbur olur. Beləliklə, XV əsrin başlanğıcında Qaraqoyunlu Gürcüstan münasibətləri Qara Yusifin üstünlük qazanması və gürcü çarını bac verməyə vadar etməsi ilə nəticələnir.² Bu yaxınlıq isə sonrakı dövrlərdə müxtəlif aşıq yaradıcılığı nümunələrində, məsələn, Aşıq Qurbaninin yaradıcılığında öz əksini tapmışdır.

Belə ki, onun “Ellərə doğru” qoşmasında deyilir.

Sevdiyimin Gürcü imiş atası,

Əskik olmaz qoç ıgıdın xatası,

Qaşı kaman, sinən onun butası,

¹ Yenə orada, s.405

² Nəcəfli T. Azərbaycan Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətləri, Bakı, 2012, s.152

Qatı yay çəkilir qollara doğru¹

Göstərilən şər parçasında aşığın dilindən sevgilisinin atasının gürcü kimi verilməsi faktının özü Azərbaycanın orta əsrlərdə Gürcüstanla kifayət qədər sıx əlaqə saxlamasının təzahürüdür. Belə ki, Roma papası Türkiyəyə qarşı onun arxasında hərbi ittifaq yaratmaq üçün Trabzona Boloniyalı Lüdoviq adlı bir elçi göndərmişdi. Həmin elçinin Türkiyə əleyhinə təşkil edəcəyi Trabzon – gürcüstan ittifaqına Uzun Həsən başçılıq etməli idi.²

O zamanlar Trabzon – Gürcüstan ittifaqının yaranması, bu ittifaqa isə Uzun Həsənin başçılıq etməsi fonunda Azərbaycanda yaranmış bəzi aşiq yaradıcılığı nümunələrində bu ölkənin adının hallanması təbii hal kimi qəbul edilməlidir. Bu baxımdan xarakterik haldır ki, Azərbaycanın Gürcüstanla olan əlaqələri nisbətən sonrakı dövrlərdə Aşiq Qurbaninin “Gürcünün” adlı şerində də verilib:

Qurbani der sizə: “Ay gürcü qızlar,
Yerdəki çiçəklər, göydə ulduzlar!
Yaralıyam, yaram hey yanar, sızlar,
Var olsun dünyada eli gürcünün³

Aşiq Abbas Tufarqanlının da bir çox əsərlərində Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri öz təcəssümünü tapır. Məsələn, onun “Görmüşəm” adlı qoşmasında deyilir:

Aradım Osmanı, gözdüm Ərəbi,
Misri, İstanbulu, Şamı görmüşəm,
Harda adı bəlli gözəl varsa da
Arayıb, axtarıb hamı görmüşəm⁴

Göstərilən qoşma parçası nümunəsində Osmanın (Osmanlının), Ərəbin, Misirin, İstanbulun, Şamın (Dəməşqin) adlarının çəkilməsi, xatırlanması isə aydındır ki, Azərbaycanın bu ölkələrlə olmuş əlaqələrinin təzahürüdür.

Dastanlarda tarixi əlaqələrin təzahürü. Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri xalqımızın yaratmış olduğu müxtəlif dastanlarda, məsələn, “Kitabi Dədə Qorqud” dastanının boylarında da xeyli dərəcədə öz əksini tapmışdır. Belə ki, “Kitabi Dədə Qorqud” boylarının

¹Qurbani. 55 şər, Bakı, 1972, s.27

²Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə əlaqələri: Ağqoyunlu dövrü (XV əsrin II yarısı) Bakı, 1986, s.31

³Qurbani. Bakı, 1990, s.98

⁴Azərbaycan aşığı və el şairləri. Bakı, 1983, s.79

birincisində Dirsə xan oğlu Buğacın qəhrəmanlığından danışılır. Bu boyda Buğac, ata – ananın yeganə oğludur. O, uzun həsrətdən sonra dünyaya gəlmişdir. Böyüdükdən sonra Buğac çox qəhrəman, igid bir oğlan olur. Dirsə xanın ətrafındakı qırx namərdin gözü onu götürür. Onlar öz xəyanətkar oyunlarını gizlədə davam etdirirlər. Dirsə xan inanır, oğlu ilə ova çıxır. Oğlunu xəyanət yolu ilə oxlatdırıb geri qaydır¹. Öldüyünü zənn edir. Lakin bu vaxt Xızır Buğacın anasına dağ çiçəyi ilə ana südünü qarışdırıb yaraya qoymağı məsləhət bilir. Bu müalicə Buğacı doğurdan da sağaldır. Lakin bundan əvvəl qırx namərd Dirsə xanın əl – qolunu bağlayıb, əsir edərək Gürcüstana qaçmaq istəyirlər. Həmin vaxtlar ermənilər tərəfindən də tez – tez hücumlar olmuş². Buğac bundan xəbər tutub öz igidləri ilə onu qurtarmağa gedir və döyüş meydanında ata – oğul qarşılaşırlar.

Şübhəsiz ki, söz gedən parçada Gürcüstanın adının (kafər ellərinin) adının çəkilməsi, burada ölkəmizə hücumların olmasının göstərilməsi Azərbaycanın hələ o dövrlər Gürcüstanla olan müəyyən əlaqələrinə sübutdur.

Əsər haqqında danışarkənə də qeyd edilməlidir ki, qəhrəmanlar çox tez dinlərindən dönə bilirlər. Dirsə xanın igidləri dönüklük edəndə Gürcüstana qaçırırlar. Təsadüfi deyil ki, atası ilə mübahisəsi qızıqanda Uruz atasına deyir:

Qara gözlü yigidlərimi

Boynuma alıram.

Qan Abqaz elinə mən gedərəm,

Altun xaça mən əlimi basaram,

Pilon geyən keşişin əlini mən öpərəm,

Qara gözlü kafər qızını mən alıram³

Yuxarıda “Kitabi Dədə Qorqud”dan gətirilən sitatlarda Abqaz elinin adının çəkilməsi heç də təsadüfi deyil. Belə ki, IX – X əsrlərdə Gürcüstanın adı “Kitabi Dədə Qorqud” da Abqaz eli kimi gedir. Həm də verilən iqtibasdan göründüyü kimi Uruz atasından küsüb – inciyən zaman onu sanki düşmənlərinə getməklə, dinini dəyişməklə hədələyir.

Qeyd edilməlidir ki, haqqında danışılan dövrdə Kutaisi mərkəz olmaqla yaranan Qərbi Gürcüstan knyazlığı “Abqaz çarlığı”, Şərqi Gürcüstan isə “Kartli çarlığı” adlanmışdır.⁴ 975 – ci ildən Abxaz hökmdarı olan çar Boqrat (anası abxaz qızı olmuşdur) 1008 – ci ildə yuxarıda adları çəkilən iki siyasi vahidi birləşdirə bilmişdir. Birləşmiş Gürcüstan çar sülaləsi bundan

¹ Sultanlı Ə. Məqalələr. Bakı, 1971, s.21

² Yəne orada, s.22

³ Kitabi-Dədə Qorqud, Bakı, 1988, s. 117

⁴ Dədə Qorqud Kitabı, Qısa Ensiklopedik lüğət, 2 cildə, II c, Bakı, 2004, s.6

sonra “abxaz nəslı” sayılırdı. Gürcüstan çarlarının rəsmi titultunda isə “Abxazlar hökmdarı” sözləri “Kartveller hökmdarı” sözlərindən qabaq yazılırdı.¹ Buna görə də “Kitabi Dədə Qorqud”da gürcüstanın adının Abxaz eli kimi verilməsi tam başa düşüləndir.

Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələrindən danışarkən göstərməlidir ki, təkcə XVIII əsrdə neft Bakıdan dünyanın müxtəlif ölkələrinə - İrana, İraka, Hindistana, Özbəkistana, Kürdüstanə, Gürcüstana, bəzən isə Rusiyaya və s. ölkələrə göndərilirdi.² Qeyd edilməlidir ki, neft həmin vaxtlarda həm evlərin qızdırılması, həm də yanacaq kimi işləndir.

Əlbəttə, haqqında danışılan dövrdə neftdən başqa digər məhsullarla da geniş miqyasda ticarət aparılmış və nəinki təkcə adları yuxarıda göstərilən, eləcə də başqa ölkələrlə də həmçinin müxtəlif səpkidə əlaqələr saxlamışdır.

Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələrinin izləri “Koroğlu” dastanından da görünür. Belə ki, Koroğlu dastanının elə birinci, “Alı kişi” boyunda bildirilir ki, bir gün Toqat³ paşası Həsən paşa Həsən xana qonaq gəlir və ondan bir cüt aygırlıq at istəyir. Həsən xan da ona bir cüt aygırlıq at seçmək üçün Alı kişiye tapşırıq verir. Lakin onların Alı kişinin seçdiyi atlara xoşları gəlmədiyi üçün Alı kişinin gözlərini çıxarırlar. Haqqında söz gedən epizodda Toqat paşasının adının çəkilməsi, Həsən xanın isə onlara təbə olan adam kimi verilməsi faktının özü Azərbaycanın müəyyən hissələrinin Orta əsrlərdə Osmanlı Türkiyəsinin tərkibində olmasına, nəticə etibarilə təbəçiliklə də olsa əlaqələrinə sübutdur. .

Dissertasiyanın **Nəticə** hissəsində göstərilir ki, dissertasiyada nəzərdən keçirilən müxtəlif qaynaqlar, tarixi və şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri əsasında bir daha əmin oluruq ki, xalqımızın orta əsrlərdə xarici ölkələrlə saxlamış olduğu iqtisadi, siyasi, ticarət, mədəni və s. sahələrdəki maddi əlaqələr folklorda da öz əksini tapmışdır. Belə ki, uzaq qərinalərdən dövrümüzə qədər gəlib çıxmış mif və əsətlərdə, nağıl və dastanlarda, bayatı və atalar sözlərində Azərbaycanla sıx əlaqələr saxlamış bir sıra ölkələrin adlarının çəkilməsi, onlarla bu və yaxud da digər dərəcədə əlaqələrin olmasını sübut edən müxtəlif iqtibasların verilməsi yuxarıdakı fikri bir daha təsdiq edir. Tədqiqat zamanı əldə edilmiş elmi nəticələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

¹Yenə orada, s. 6

²Ашурбейли С. Экономические и культурные связи Азербайджана с Индией в средние века. Баку, 1990, с.36

³Koroğlu, Bakı, 1982, s. 11

--Orta əsrlərin erkən çağlarından Azərbaycanın həm Şərq – Uyğuristan, Yakutiya, Altay ölkəsi, Misirlə,, həm də Qərbi Avropa ölkələri ilə olmuş qarşılıqlı əlaqələri bir sıra mislərdə kifayət qədər öz əksini tapmışdır. Bu qibildən olan misləri tədqiq etməklə adı çəkilən ölkələrlə olan əlaqələri daha yaxşı öyrənə bilərik

-- İran, Məkkə, Bağdad xilafəti, Yəmən, eləcə də digər ərəb, habelə Hind – Çin yarımadasında yerləşən ölkələrlə olmuş əlaqələr atalar sözü və məsəllərdə öz səciyyəsinə tapmışdır. Atalar sözü və məsəllərdən istifadə etməklə xalqımızın göstərilən əlkələrlə olmuş müxtəlif xarakterli əlaqələri daha yaxşı öyrənə bilərik.

--İlk dəfə olaraq müəyyən olunmuşdur ki,Türkiyə, İran, Ərəb xilafət vaxtında xilafət ölkələri ilə, sonrakı dövrlərdə isə ayrı – ayrı müxtəlif Ərəb dövlətləri ilə, habelə orta əsrlərdə Qərbi Avropa ölkələrinin adının ümumi bir ad – Firəngistan adlandırıldığı dövrlərdə onunla olmuş qarşılıqlı əlaqələrin bayatılarda da kifayət qədər öz təzahürünü tapmışdır. Bayatıları öyrənməklə xalqımızın adı çəkilən ölkələrlə olmuş əlaqələrinə daha dərinləndən bələd ola bilərik.

--Azərbaycanın İran, Çin, Yəmən, Hindistan, Firəngistan (Avropa), Əfqanıstan, Misir, Suriya, Ellin dünyası – Yunanıstan, Səmərqənd – yəni Özbəkistanla olmuş müxtəlif xarakterli qarşılıqlı əlaqələri nağıllarda da kifayət qədər öz əksini tapmışdır. Təbiidir ki, belə nağılların öyrənilməsi, tədqiq edilməsi ilə müxtəlif xarakterli əlaqələri daha yaxşı öyrənə bilərik.

--Aşıq yaradıcılığı nümunələrində Gürcüstanla, Osmanlı Türkiyəsi ilə, İranla, Ərəb dünyası – Səudiyyə Ərəbistanı ilə, Yəmən ilə, Misirlə, Şamla (Suriya ilə), Orta Asiya ilə, Hindistanla, Çin ilə, Həbəşistan ilə (Efiopiya), xalqımızın ümumi bir ad – Maçın adlandırdığı Hind – Çin yarımadasında yerləşən ölkələrlə, eləcə də Yunanıstanla müxtəlif xarakterli qarşılıqlı əlaqələr kifayət qədər öz təzahürünü tapmışdır. Belə aşiq yaradıcılığı nümunələrini daha geniş miqyasda tədqiq etməklə xalqımızın adları yuxarıda çəkilən ölkələrlə olmuş əlaqələrini daha yaxşı öyrənmək olar.

--Abqaz eli – Gürcüstan ilə, Trabzon ilə, Yunanıstanla, Hindistanla, Orta Asiya ilə, Suriya ilə, Qərbi Avropanın adlandırıldığı ümumi bir ad – Firəngistanla, Hind – Çin yarımadası kimi qəbul edilən Maçınla, Yəmənle, Misirlə və s. ölkələrlə olmuş iqtisadi, siyasi, ticarət, mədəni və s. sahələrdəki əlaqələr dastanlarda da geniş miqyasda səciyyələnməmişdir. Bu tip dastanlarımızı öyrənməklə xalqımızın xarici ölkələrlə saxlamış olduğu müxtəlif səpkili əlaqələrini daha yaxşı öyrənə bilərik.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu müəllifin nəşr edilmiş aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır.

1. Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri dastanlarda. Bakı, “Gənc tədqiqatçıların əsərləri”, BDU, Məcmuə, 1996. s. 58 – 63.
2. Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri atalar sözlərində. Bakı, Elm və təhsil mərkəzi “Təfəkkür” universiteti, 1996, (Tezis). s. 33.
3. Azərbaycanın xarici aləmlə əlaqələri bayatılarda. Elmi əsərlər bülleteni. (I hissə). Bakı, 1996. s. 223 – 232.
4. Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri bayatı, aşiq yaradıcılığı və atalar sözlərində. Bakı, “Tarix və onun problemləri”, 2007, №1. s. 297 – 303.
5. Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri mif və dastanlarda. Bakı, “Tarix və onun problemləri”, 2011, №4, s. 56 – 60.
6. Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri dastan və bayatılarda. Bakı, “Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri” jurnalı, 2012, №1, s. 76 – 81.
7. Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri bayatı və atalar sözlərində. Bakı, “Tarix və onun problemləri”, 2012, №3, s. 316 – 321.
8. Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri nağıl və dastanlarda. Bakı, “Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri” jurnalı, 2012, №4, s. 146 – 151.
9. Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri atalar sözləri, bayatı və nağıllarda. Bakı, AMEA Folklor institutu, AMEA Bakıxanov adına Tarix institutu, “Folklor və tariximiz” mövzusunda Respublika elmi – praktik konfransının materialları. 2012, 19 -20 noyabr. s. 99 – 106.
10. Из истории связей Азербайджана с зарубежными странами (по фольклорным материалам). Киев, Гилея. Украинская Академия Наук, Национальный Педагогический Университет им. М.П.Драмогонова. 2012, 64 (№9).стр. 213 – 218.
11. Исторические следы связей Азербайджана с зарубежными странами в устном народном творчестве. Баку, Президиум национальной Академии Наук Азербайджана. Азербайджан и азербайджанцы. 2012, №12.
12. Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri mif və aşiq yaradıcılığında. Bakı, Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri, 2014, №3, s. 163 – 169.
13. Отражение связей средневекового Азербайджана с зарубежными странами в фольклоре. Москва. В мире научных открытий. Материалы XIV Международной научно – практической конференции. (27 декабря 2014) с.138 – 142.
14. Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələri mif və aşiq yaradıcılığında. Bakı, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Universiteti. Milli mədəni dəyərlərin qorunması qloballaşan dünyamızın aktual problemidir. Ümummillə lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 91 illiyi və hakimiyyətə qayıdışının 21 illiyinə həsr olunmuş elmi – praktik konfransın materialları. 2014, s. 324 – 332.S

И.Г. Абдуллаев

**Связи Азербайджана с зарубежными странами в
средние века (на основе фольклорных материалов).**

РЕЗЮМЕ

В диссертации впервые исследованы отношения Азербайджана с такими иностранными государствами как Якутское, Алтайское государство, страны Западной Европы, Уйгурстан и Египет. Эти отношения охватывали экономические, торговые и культурные области, которые отражались в мифах.

Также были исследованы взаимоотношения между Азербайджаном и Ираном, Меккой, Багдадским халифатом, Йеменом и со странами, которые находились на Аравийском и Индо-Китайском полуострове. Эти отношения развивались в области экономики, торговли и культуры. Вторжение монголов в Азербайджан отражалось в дастанах, баятах, сказках, пословицах, в ашугском творчестве.

Диссертация состоит из введения, трех глав, пяти параграфов, заключения и списка литературы, которые использовались в ходе исследования. Во введении обосновывается актуальность темы, а также дается резюме источников и монографий, которые относятся к исследованию.

Первая глава диссертации посвящена отражению отношений Азербайджана с внешним миром в малых жанрах фольклора. Глава состоит из трех параграфов. В этой главе рассматриваются взаимоотношения Азербайджана с внешним миром в мифах, пословицах и баятах.

Вторая глава называется “Отражение взаимоотношений Азербайджана с внешним миром в сказках и преданиях”. В этой главе рассказывается о взаимоотношениях Азербайджана с внешним миром в области экономики, политики, культуры и торговли в сказках и преданиях.

Третья глава посвящена отражению исторических взаимоотношений Азербайджана в ашугском творчестве. Эта глава состоит из двух параграфов, которые называются “Отражение взаимоотношений Азербайджана с внешним миром в ашугском творчестве” и “Отражение исторической связи в дастанах”. Как видно из этих параграфов, в ашугской поэзии и дастанах были отражены взаимоотношения Азербайджана с другими государствами.

В заключении подводятся общие итоги исследования.

The relations of Azerbaijan with foreign states in the Middle Ages (on the basis of folklore materials)

Summary

In this thesis at first the relations of Azerbaijan with foreign states such as Yakut, Altai, Western European states, Uyghurstan and Egypt have been researched. These relations covered economical, commercial and cultural spheres that found their reflections in myths.

Interrelations between Azerbaijan and Iran, Mecca, Bagdad Caliphate, Yemen and countries lying in the Arabic and Indochinese Peninsula have been researched as well. These relations developed in economical, commercial and cultural spheres. Intervention of Mongols to Azerbaijan has found its reflection in dastans (sagas), bayatis, tales, proverbs and ashug art.

The thesis consists of a preface, three chapters, five paragraphs, a conclusion and the list of the literature used during the research. In the preface the urgency of the theme has been substantiated and the summary of the sources and monographs concerning the research has been stated in this part as well.

The first chapter of the thesis is dedicated to the reflection of Azerbaijan's relations with external world in small folklore genre. This chapter consists of three paragraphs. In this chapter Azerbaijan's interrelations with external world has been analysed in myths, proverbs and bayatis.

The second chapter is called "The reflection of Azerbaijan's interrelations with external world in tales and stories". As it is seen from the appellation in this chapter it is told about Azerbaijan's interrelations with external world in the sphere of economics, politics, culture and trade in tales and stories.

The third chapter has been dedicated to the reflection of Azerbaijan's historical interrelations in ashug art. This chapter consists of two paragraphs called "The reflection of Azerbaijan's interrelations with external world in ashug art" and "The reflection of historical relations in dastans (sagas)". As it is seen from these paragraphs Azerbaijan's interrelations with other states have been reflected in ashug poetry and dastans (sagas).

In conclusion general results of the research have been stated.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

ИЛЬГАР ГЕЙДАР оглу АБДУЛЛАЕВ

**СВЯЗИ АЗЕРБАЙДЖАНА С ЗАРУБЕЖНЫМИ
СТРАНАМИ В СРЕДНИЕ ВЕКА (НА ОСНОВЕ
ФОЛЬКЛОРНЫХ МАТЕРИАЛОВ)**

Специальность: 5502.01-Общая история

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации, представленной на соискание ученой
степени доктора философии по истории**

Баку-2016

Formatı 60x84 1/16.

Sayı 100.

“UniCild” MMC-nin mətbəəsində çap olunmuşdur.

Ünvan: Bakı ş. Yasamal r. Mətbuat pr.18/7, 539-cu məhəllə.

Mob: (055) 640-00-94

E-mail: mb.valeh@gmail.com

